

UN TEXT AUTÈNTIC. EL PROCÉS CONTRA EL COMTE D'EMPÚRIES PER PECAT DE SODOMIA

PEP VILA

Ramon Rosselló, *El procés contra Ponç Hug comte d'Empúries per pecat de sodomia*, Palma, Leonard Muntaner, 2003, 66 pàgs. Pròleg de Jaume Santandreu.

Tenim ocasió de llegir en aquest llibret la traducció catalana feta pel seu editor del procés informatiu, sencer, incoat en 1311 per Jaume II, el Just, coronat el 1291, que va regnar fins 1325, el qual va dirigir personalment i sense intermediaris la investigació contra Ponç Hug V, comte d'Empúries, acusat del pecat nefast de sodomia, relacionat amb l'homosexualitat. El document exhumat, que fou primer transcrit del llatí per Jaume Riera i Sans, prové del fons de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Quan diem traducció volem significar que el procés original fou traslladat al paper en llatí, pels oficials de la cort, excepte les veus d'alguns testimonis i servidors citats a declarar que s'expressen en la llengua del poble, en un bell catalanesc, després que alguns patissin tortura per arrencar-los la confessió de la intimitat de Ponç. Els escrivans prenen les declaracions ràpides en tauletes de cera (estenogràficament). Més endavant les passaven en net i les llegien als testimonis cridats a declarar perquè les ratifiquessin. La major part dels processos es redactaven en llatí. Del procés contra Ponç Hug, una peça en què les relacions homoeròtiques es fan molt evidents, en destaco el llenguatge saborós del parlar col·loquial d'alguns dels testimonis. En català hi ha mostres d'estil directe, girs i paraules del segle XIV, tal com les havien dites els declarants en les seves deposicions. En un moment del procés un testimoni afirmà que "el comte tornà roig com un préssec vermeyl". També té color aquesta altra expressió: "e encara les perres si sabien parlar, que'l comte ha usat e usa d'aquel mal crim" i una darrera: " que per los uuls del cap no dixés res de lo que veeya".

Igual que el llibre de Jaume Riera i Sans, *El cavaller i l'alcajota* (Barcelona, Club Editor, 1973), un procés del segle XV, remarco la densitat humana d'aquest que acumula les proves contra Ponç Hug.

Segons explica el filòsof Michel Foucault, la història de la sexualitat occidental neix quan es transforma el sexe en discurs (teològic, mèdic, educatiu, etc.), abans de la repressió instantània d'un impuls biològic lliure. Si no fos per l'acta conservada d'aquest interrogatori, res no sabríem d'aquest mural ple de vida al comtat d'Empúries, res no coneixeríem d'aquests pensaments, desitjos, plaers, neguits que s'escriuen a través del llenguatge. Malauradament desconeixem com va acabar l'acusació, perquè el procés i els interrogatoris acaben sobtadament, encara que l'encausat Ponç Hug moria aquest mateix any. Molts dels processos que instruïen els tribunals en aquella època s'iniciaven *per notorium* (per notorietat, és a dir, perquè eren coneguts de la comunitat) o bé *per denunciatum*, com és el nostre cas.

Avui dia tenim clar que Jaume II va fer un ús pervers d'aquesta informació, que va incoar aquest procés per pura venjança política, per l'enemistat que tenia amb Ponç Hug, fill d'Hug V i Sibil·la de Palau, derivada potser dels lligams polítics que aquest darrer mantenia amb el rei Frederic II de Sicília. Uns anys abans, en 1229, Hug IV va prendre part activa en la conquesta de Mallorca. La millor manera d'ensorrar un enemic polític — encara avui és moneda corrent —, és escorcollar la vida privada del contrari per veure si hi ha algun episodi poc edificant per acabar d'enviar-lo als inferns. En aquella època la sodomia es relacionava amb el crim canònic de l'heretgia albigea i ningú, fins i tot el Papa, defensaria un cas semblant. Hi ha qui diu que el Papa Climent V no va poder fer res contra el procés obert pel rei contra el comte. L'homosexualitat sovint anava lligada a l'heretgia càtara i la seva repressió. El terme heretge *bougrere* també s'emprava per designar els homosexuals. Segons el DCVB el terme català "bujarró és un derivat del *bulgaru*, "bulgar", per via del francès *bougeron*, provençal *boujarroun*, l'italià *buggerone*, "sodomita". El significat despectiu del mot *bulgarus* ve del fet que els búlgars eren considerats com a heretges i que s'atribuïen pràctiques sodomítiques a una secta religiosa que s'inicià a Bulgària". Els albigesos, que rebutjaven la procreació perquè el cos era una presó per a l'ànima, eren acusats per les autoritats de tenir activitats sexuals no naturals. D'aquí la seva condemna. A la llarga la sodomia va ser

la coartada per deslliurar-se de qualsevol opositor polític o religiós. El *vitium sodomiticum* va ser de fet una invenció de la teologia cristiana medieval, una nova eina de legislació.

A la cort de Jaime II corria el rumor que, a la diòcesi i episcopat de Girona, el comte sodomitzava sota amenaça o bé corrompia amb regals gent de Castelló i de la rodalia. També es deia que Pere de Xesa o d'Eixesa, amant de Ponç V d'Empúries, havia mort el fill gran de Ponç. És a partir d'aquestes xafarderies que Jaume II obre aquestes diligències informatives. El procés iniciat el divendres 6 d'agost de 1311, que duu un subtítol "procuri's que ningú ho vegi sinó el rei", mostra que la informació del cas la menava personalment el monarca. Sembla que el fill gran de Ponç escampava el rumor que el seu pare s'entenia amb Pere de Xesa, i com que el comte repartia el patrimoni entre els seus amants, el fill menyspreat, que odiava el seu pare, temia quedar-se sense béns: "Ab en Pera de Xesa e li ha donats IIII o V millia solidos de renda e a mi no vuol res donar?".

Altres testimonis afirmaven que Pere de Xesa va fer assassinar, el 1309, el mateix fill Hug, enverinant-lo amb una poma a través d'una tercera persona. Els més malfiats acusaven el rei en Jaume d'estar al darrere d'aquest crim polític per així fer desaparèixer el casal d'Empúries, posar fi a la seva autonomia. D'aquesta manera hi podria col·locar perfectament un representant de la casa de Barcelona, emparentat amb la família reial. Jaume II continuà després aquesta estratègia amb l'escomesa contra l'altre hereu de Ponç Hug, el comte Malgaulí, i el germà de Ponç Ramon d'Empúries, prior de Catalunya de l'orde de l'Hospital, encara que aquesta ja és una altra història. No són nous en aquesta època els enfrontaments que hi havia entre un monarca autoritari i uns barons territorials (Urgell, Empúries i Pallars) delerosos de tenir capacitat de maniobra i una certa independència.

Les diferències entre el monarca i Ponç Hug, que fou comte entre 1277 i 1313, any de la seva mort, venien de lluny. El rei buscava per tots els mitjans posar fi a l'autonomia del comtat. Ja en 1293 el rei va desautoritzar una sentència dictada per Ponç contra uns cavallers. Més tard, en 1294, el rei va fortificar el castell de Montgrí, que feia de partió amb les terres del comtat. Aquestes diferències i plets van continuar amb diverses mostres de força per les dues bandes. L'any 1311 Ponç Hug enviava una carta de deseiximent en la qual hi havia un gratat de veritats i de menti-

des. En una altra prova de força, Ponç Hug va voler desviar el curs del riu Ter, a la zona de Verges, perquè passés per les seves terres. També va obstaculitzar la circulació de moneda reial pels seus dominis, motius aquests que, com que anaven contra els interessos de la Corona, van servir per enverinar encara més aquestes relacions ja difícils. La pacífica convivència al comtat d'Empúries es va tornar a enterbolir quan Jaume I incoà diversos processos contra l'orde del Temple, en un dels quals a Castelló d'Empúries se li confisquen els béns que més tard passarien a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. Encara el 1310 Jaume II es queixa que Ponç Hug havia retingut una galera veneciana il·legalment.

La història d'aquestes picabaralles, que són moltes i sovintejades, es poden llegir en el llibre de Josep Pella i Forgas *Història del Ampurdà*, en el volum de Santiago Sobrequés *Els barons de Catalunya* (1957) i en un article interessantíssim de Daniel Genís Mas, *El procés per sodomia contra Ponç Hug IV i la fi de la nissaga comtal*, ("El Salner", núm. 6, Castelló d'Empúries, 2000, pàgs. 85-95), on aquest historiador desgrana les difícils relacions entre Ponç Hug i el rei en Jaume.

El text que avui és motiu d'aquesta edició era parcialment conegut d'alguns lectors catalans, perquè l'historiador i erudit Joaquim Miret i Sans (Barcelona, 1858-1919) n'havia publicat fragments en el seu llibre, el títol del qual ja ho expressava tot: *Sempre han tingut bech les oques* (1905). Quan Miret i Sans va editar aquest llibre, fruit de les seves recerques per alguns dipòsits documentals, alguns arxius li van barrar les portes d'entrada, acusant-lo de treballar en uns temes massa escabrosos, que no cabien en la mentalitat de l'època. No hi ha cap dubte que Ponç fos homosexual, ja que els testimonis implicats expliquen detalls íntims i procacitats que així ho deixen entendre.

Pel que fa a l'edició del procés, cal dir que no la trobem gaire encertada. Aquest historiador mallorquí publica la nuesa del document amb una introducció massa esquifida, extreta la major part de la *Gran Enciclopèdia Catalana*. No sembla conèixer la bibliografia esmentada i d'altra, de caire més internacional, com la de J. Bundage, "The politics of sodomy: Rex v. Pons Hug de Ampurias (1311)" dins *Sex, law and marriage in the Middle Ages* (1993). La personalitat de Ponç Hug també surt esmentada en el llibre alemany, publicat l'any 2000, de Leah Otis-Cour, *Historia de la pareja en la Edad Media*, del qual n'hi ha traducció castellana d'aquest mateix any. En aquest

estudi s'assenyala com Ponç Hug fou acusat d'homosexualitat per motius polítics, tal com ho va fer a França Felip IV a principis del segle XIV en cobdiciar els béns del templers i buscava un pretext per a la seva dissolució. En aquella època no hi ha evidència clara que l'homosexualitat es perseguís arreu. Potser hi havia més interès a protegir el matrimoni, denunciar el concubinat, l'incest i l'adulteri, castigar els crims sexuals. Per damunt de tot les autoritats miraven d'evitar conductes públiques escandaloses. L'àmbit de la vida privada, si aquesta no transcendia al carrer, encara era poc investigat. L'homosexualitat es refugia més en els àmbits eclesiàstics i senyoriais. L'article d'Albert Gauthier "La sodomie dans le droit canonique medieval" dins *Lerotisme au Moyen Âge*, (Aurora, Quebec, s/d, pàgs. 111-122), explica com l'examen de l'evolució de la legislació canònica sobre les desviacions sexuals és moderada en aquest aspecte, si la confrontem amb altres legislacions seculars, sobretot la religiosa, en la doctrina dels Pares de l'Església. (pàgs 112-113). Des del punt de vista canònic haurem d'esperar les disposicions de Pius V, quan en 1568 publica la constitució *Horrendum*. Pel que fa a la visió de l'islam i l'homosexualitat, què hi diu l'Alcorà i la xaria podeu llegir un article de divulgació molt interessant d'Enric Vila i Lanao sobre homosexualitat i religions: *L'islam* ("Lambda", Barcelona, núm. 48, hivern de 2003, pàgs. 25-27).

Més endavant, als segles XVI i XVII, la persecució contra les pràctiques anomenades antinaturals, perquè s'allunyen de les finalitats definides en el codi sexual del moment que propugnen la finalitat engendradora, es radicaliza amb la crisi que sofreix el país (pesta, malures, guerres, la crisi demogràfica, el raonament de l'església, la veu dels teòlegs cristians d'Europa, la influència del veïnatge musulmà, el contacte entre parelles inapropiades, el ressò herètic, el rebuig de la diferència, etc.) La contranaturalitat serà una de les pràctiques més perseguides per la Inquisició. Pensem que els actes dits homosexuals no contribuïen a la procreació, només buscaven el plaer. En tractar-se d'actes egoistes, plaents, eren pecaminosos segons les doctrines teològiques del moment. Entre 1570 i 1630 la Inquisició de la Corona d'Aragó farà més de 1000 judicis per sodomia homosexual i bestialisme.

Un altre tema a estudiar és la genealogia del mot "sodomia", aplicat a les conductes homosexuals entre practicants d'un mateix sexe. Sobre la invenció medieval del terme, vegeu el llibre de Mark D. Jordan *La invenció*

de la sodomia en la teologia cristiana (Laertes, 2000). La referència específica a dues ciutats històriques de l'antiguitat Sodoma i Gomorra, ha donat lloc al nom del vici dels seus habitants. Un sodomita era un habitant d'una d'aquestes ciutats, que apareix a les Escripures com a exemple suprem del càstig diví. La irregularitat sexual en què vivien molts dels seus habitants, uns excessos poc clars, un cúmul de passions, va servir per enregistrar un tipus particular de pecat, quan els habitants de Sodoma es van distingir per la seva arrogància i ingritud nascuda de l'opulència de posseir massa béns terrenals. Sant Agustí parla que les corrupcions dels homes (*strupa in masculos*) florien per costum. Potser és per això que Lot va oferir les seves filles i no ell mateix. Un cop coneguda la conducta del comte a través del procés, sabem que el seu comportament aixecava les ires de diversos estaments del moment, la de Déu també, era com una maldició que calia extirpar: “per la qual cosa ve la ira de Déu i el foc consumeix les ciutats, on Venus muda d'altra manera, i clama l'amor”.

ALGUNS DETALLS DEL PROCÉS

El procés, que és una font documental de primera categoria, té molt d'interès per als estudiosos de les creences, formes de vida, idees, valors, la moral sexual, perquè ens permet estudiar, a l'inici del segle XIV, que aviat és dit, alguns aspectes de la sexualitat, l'amor furtiu, en un petit comtat català. El text va ple de moltes minúcies, moltes nascudes dels interrogatoris, impossibles de copiar i de comentar en aquesta resenya. Ben sovint els interrogadors, en un afany potser malaltís, demanen als testimonis, més enllà de la culpabilitat dels actes comesos, detalls de positures, particularitats dels actes sexuals, llocs on es consumaven els pecats, qui o quins hi eren presents. Un testimoni afirma, per exemple, que el membre del comte era molt “curt”. En una altra ocasió el comte s'interessa per algunes xaferderies d'algun company de llit. A Belcaire, “qui és al cap de la Escala”, demanà a la persona amb la qual estava si també anava amb fembres: “e él dix-li que oc, a vegades”. En un altre moment un oficial fa una pregunta morbosa a un testimoni sobre la grandària del membre de Ponç: “E aitambé demanà-li si l'avía gros”. I aquest respongué que “oc, cuminal”[...].”Tots temps avia oyt dir: àuvol ca, gran coa”.

Ponç Hug exercia la seva sexualitat amb amics de la seva cort, però també amb forasters quan es trobava de viatge. Quan se'n cansava els dei-

xava, i alguns d'aquests "li són alcavots d'altres hòmens". Fins i tot posseïa un esclau, "un sarraí seu" que el testimoni no se'n recorda si era blanc o negre. De vegades les relacions eren consentides, pagades amb regals. En d'altres Ponç feia valer la seva condició d'home feudal per doblegar segons quines voluntats. En una ocasió un testimoni afirmà que el comte va amenaçar un a qui va temptar i que no volgué. Pons li va dir: "que no'n parlas, que si'u feeya, él n'auria el cap". Ponç Hug va amenaçar un qui si negava amb aquestes paraules:"ja l'altra dia t'o dix: que epl cap de ma mare jo't penjaria si no feyes ço que vullia".

En un altre moment de l'interrogatori la muller de Ponç, de la qual en sabem poques coses, surt com a testimoni. Per les seves paraules sabem que "dit comte no usa amb sa muller", i que de vegades la volia "fer girar de terrosa", que el comte assajava "que li ho fes contra natura, e ela no u volia sofreír", i de fet aquesta "no ho consentí".

Sabem també pels interrogatoris que la comtessa va oir en una ocasió que el seu marit prometia a Ramon de Guixà un bon mul, que ell cavalcava, a canvi de favors sexuals. La comtessa va preguntar diverses vegades al dit Ramon si ja tenia el mul, i li va advertir que potser en pagaria un preu massa alt per aquest regal :” e que’s guardàs que massa li poria costar”. Més d'un testimoni declara que davant les insistències del comte "no sofreía aquexa cosa en ninguna manera". Un altre testimoni va afirmar que el comte li va donar com a obsequi una vestidura, encara que li havia promès "munys e vaylls, e que li faria bo", cosa que no va complir. Alguns testimonis citats a declarar afirmen haver vist aquests tipus d'actes entre el comte i un seu amic "per las fenedures de les portes".

El nostre text fa sovint al·lusió al "pecat sodomític", "vici sodomític" o bé al crim "horrible i nefando", que Francesc Eiximenis, a *Lo llibre de les dones* (cap. XXXXIX), especificava com a una de les espècies del pecat de luxúria: "la quinta espècia s'apella sodomia, e és quant mascle comet crim aytal ab mascle, o hembra ab hembra. Hoc encara, mascle pot aytal crim cometre ab hembra, e açò jaent ab ella desordonadament, fora los térmens e usos de natura".

Aquest registre judicial també té un valor lingüístic remarcable, aspecte aquest que el seu editor prefereix ignorar. Abunden les exclamacions amb les quals s'expressen els testimonis: "a sènyer, Déus hi vayla!". Una altra persona citada a declarar, de nom Pere de Roca, havia sentit a dir que

“ambosos polssaven [empènyer amb la mà, tocar-se], e que-ls oyha mene-yar”, el comte “es feya tenir e meneyar el membre” [fregar el membre]. Un altre testimoni de nom Torroella afirmava que “el comte usa mala leig ab lo dit Pera de Xesa”. Un tercer cridat a declarar afirma que el “comte posà l-se damunt”.

Quan en els interrogatoris es fa la pregunta a cada testimoni si “el comte estava d’abocons o de sobines”, la resposta sempre és la mateixa: “de sobines, com a fembra”, és a dir, amb l’esquena a sota. Els dos jeien al llit d’aquesta manera: “que’l comte li tenia la esquena girada e en Pere de Xesa estava gitat a l’esquena del comte”. En els jocs de l’amor preparatoris, un testimoni diu que “el comte tota hora se feeya gratar per tot el cos” per més d’una persona. Llavors els feia sortir i només n’elegia un. Al segle XIV el mot “gratar” tenia el sentit de “tocar, acariciar, fer massatges”, acció aquesta absent dels nostres diccionaris. Un altre testimoni que jeia en una cambra veïna havia oït “que’s trebalaven e polsaven” o bé que “E veeya menar les anches[anques] an Pere de Xesa e batra a les anques del comte”. Un altre declarant explica com: “el comte l’havia assayat que li puyàs damunt”. Per cert, el topònim que Ramon Rosselló tradueix per Centclaus, prop del lloc d’Empúries, en realitat és Cinclaus.

El *Procés contra Ponç Hug* ens ajuda a comprendre millor una baixa Edat Mitjana que encara presenta massa clarobscur sobre la vida feudal, la moral sexual, les doctrines de l’amor, el plaer, el lliure consentiment de les relacions, l’hostilitat i el control social que hi havia en certs sectors contra les altres sexualitats més enllà dels coneguts i estudiats *fi’n amor*, els *fabliaux* i les *nouvelles*. El document emporità respira un episodi de vida real més enllà de les normes. Veiem com la sexualitat occidental està dominada per un doble poder: el de les institucions i el que va lligat a la pròpia experiència sexual. Ben sovint Ponç Hug aconsegueix el plaer sexual abusant de la influència que li confereix el seu estatus reial. D’aquella època tenim pocs documents que detallin experiències de persones atretes per altri del seu propi sexe. D’aquí la importància d’aquest document que ara tots podem llegir.

